

Mirko Harjula

Suuri peli ja suomalaiset

Keski-Aasian jako ja suomalaistaustaiset upseerit 1835-1885

Suuri peli ja suomalaiset

Mirko Harjula

Suuri peli ja suomalaiset

Keski-Aasian jako ja suomalaistaustaiset
upseerit 1835–1885

Taiteen edistämiskeskus Taike on tukenut teoksen julkaisua apurahallaan

© 2020 Mirko Harjula

ISBN 978-952-80-2534-4

Kustantaja: Books on Demand GmbH, Helsinki, Suomi

Valmistaja: Books on Demand GmbH, Norderstedt, Saksa

SISÄLLYS

ALUKSI	8
1. HIVAN JA AFGANISTANIN SOTARETKET 1839–1842.....	14
2. KESKI-AASIA HIVAN JA AFGANISTANIN RETKIEJÄLKEEN.....	25
3. VENÄJÄN JA KOKANDIN SOTA SYTTYY	30
Ak-Metšetin valtaus	33
Krimin sodan aikaan.....	35
Krimin sodan jälkeen.....	36
4. SUURI ETENEMINEN ALKAA	43
Turkestanin kaupungin valtaus.....	43
Tšimkentien valtaus.....	45
Taškentin valtaus	50
5. VENÄJÄN JA BUHARAN SOTA ALKAA	56
Sota sytty.....	58
Vuoden 1866 sotaretki	59
Hodžentin valtaus.....	61
Ura-Tuben valtaus	63
Džizakin valtaus.....	64
Sotaretkien välillä	67
Vuoden 1867 sotaretket	67
6. VUODEN 1868 TAISTELUT JA BUHARAN ANTAUTUMINEN.....	70
Venäläiset ottavat Samarkandin.....	72
Urgutin valtaus.....	73
Zerabulakin taistelu.....	75
Samarkandin kapina.....	76
Buhara sodan jälkeen.....	80
Kuli-Kalanin taistelu	82
Kitabin valtaus	83
7. VENÄJÄN INTERVENTIO KIINAN PUOLELLE	86

8. HIVAN ALISTAMINEN.....	91
Kirgiisien kapinaa.....	92
Hivan retki alkaa.....	94
Markozovin retki kohti Hivaa.....	96
Kenraali von Kaufmannin joukko lähtee Turkestanista.....	96
Orenburgin osaston lähtö.....	98
Von Kaufmann lähestyy Hivaa.....	99
Hivan haltuunotto.....	102
Rankaisuretkiä turkmeenien pariin.....	105
9. KOKANDIN LIITOS VENÄJÄÄN.....	108
10. TOINEN AFGANISTANIN SOTA.....	115
11. TURKMEENIEN ALISTAMINEN.....	118
Ensimmäinen hyökkäys Gökdepeen.....	120
Toinen sotaretki Gökdepeen.....	123
Mervin miehitys ja Kuškan taistelu.....	138
LOPUKSI: SUOMALAISET UPSEERIT KESKI-AASIAN SODISSA.....	141
Keski-Aasiassa palvelleet suomalaiset upseerit.....	143
LÄHTEET.....	179
HENKILÖHAKEMISTO.....	180

Tässä kirjoitetaan päivämäärät uuden luvun mukaan. Keskiaasialaiset nimet ja muut ilmaiset on esitetty suomalaisen kansallisen translitteraation mukaan noudattaen foneettisia sääntöjä.

ALUKSI

Venäjä oli laajennut Kiinan rajoille Siperiassa jo 1600-luvulla, mutta aroilla Siperian eteläpuolella, valtavalla alueella Kaspianmeren rannoilta aina Kiinan länsirajoille, vaelteli pitkään isännättömiä paimentolaisia, kirgiisejä, kuten heitä kaikkia tuolloin kutsuttiin. Kyrk-gyz tarkoittaa neljääkymmentä neitoa, ikään kuin niiden neljänkymmenen heimon kantaäitiä, jotka muinainen sankari Manas yhdisti. Myöhemmin heitä on ryhdytty yhden heimonsa mukaan kutsumaan kazakeiksi, ja nykyään kirgiiseiksi sanotaan vain entistä kara-kirgiisien eli mustien kirgiisien heimoa, Kirgistanin maan keskeistä väestöä.

Kirgiisit elivät arolla perhekunnittain. He pitivät lehmikarjaa mutta varsinkin lampaita. Rikkaalla kirgiisillä saattoi olla 10 000–20 000 vanteraa rasvahäntälammas. Perhekunta kuului klaaniin, klaani taas heimoon, ja heimojen yhteenliittymä oli orda. Ordia oli kolme, sisäinen, keskinen ja ulkoinen. Kaikki joutuivat lopulta tunnustamaan Venäjän keisarin ylemmäkseen 1700-luvun mittaan.

Aina keväisin kirgiisit vaihtoivat paikkaa. He pitivät kunnon juhlat, ryystivät kumissia, pelasivat eräänlaista hevospooloa lampaanruholla, painivat ja ampuivat jousella pilkkaan. Sitten he keräsivät karjansa, kamelinsa ja hevosensa, pakkasivat jurttansa ja kaiken muun tavaransa kamelien selkään tai seudulla yleisiin isopyöräisiin yksiakselisiin *arba*-rattaisiin, ja suuntasivat pohjoiseen aroille laiduntamaan valtavina liikkuvina kylinä. Sopivassa paikassa jurtat pystytettiin ja asetettiin kesäksi: metsästeltiin koirin ja haukoin, ratsastettiin kilpaa, illat juotiin kumissia ja tarinoitiin. Jos oli joku juhlan aie, kuten lapsen syntymä tai vanhuksen kuolema, kutsuttiin naapurit kylään ja pidettiin juhlat. Välillä saatettiin lähteä *barantaan*, ryöstöretkelle, ja kaapattiin samaiselta naapurilta tai joltakin kauempana asuvalta lammaslauma tai komea hevonen, mielellään useampi. Tätä ei edes pidetty kovin pahana, vaan reippaimmista ryöväreistä tehtiin lauluja ja heitä pidettiin muita hurjempina. Naiset laittoivat ruoan ja valmistivat matot, jurtat, käyttötavarat ja vaatteet, laajat kaavut, joita puettiin sään mukaan useampi päällekkäin. Kukaan ei peseytynyt koskaan. Syksyllä jurtat taas pakattiin ja lähdettiin lämpimämmille seuduille talvehtimaan.¹

1800-luvun alkuun mennessä Venäjä oli ottanut suojelukseensa kirgiisien heimojen kolme ordaa nykyisen Kazakstanin länsi-, pohjois- ja itäosissa. Tsaari pyrki suojelemaan ordia

1 Kirgiiseistä Abaza 1902: 49–58.

etelämpänä vaeltelevilta isännättömiltä kirgiiseiltä, jotka ryöstelivät mielellään Venäjälle veroa maksavia kirgiisejä ja baškiireja sekä venäläisiä uudisasukkaita. Etelän karavaanikaupungeissa pyritettiin laajaa orjakauppaa, ja vaaleat venäläiset olivat Hivan ja Buharan orjatoreilla hyvässä kurssissa – monesti jopa paremmassa kuin hyvin edustetut persialaiset ja muiden idän kansallisuuksien edustajat. Myös kirgiisien elinkeino ja kulkuneuvot eli lammaskarja, hevoset ja kamelit kuuluivat monesti sille, kuka niitä kykeni muilta puolustamaan, ja Kiinasta Venäjälle ja takaisin kulkevien kauppakaravaanien turvallisuus riippui usein niiden kauttakulkumaiden kaanien ja emiirien hyvästä tahdosta sekä saattojoukon miesvahvuudesta. Elämä oli väkivaltaista ja laillisuuden rajat häilyvät, ja siksi paras turva oli aseissa.

Venäläiset suojelivat kirgiisejä ja rajalinjaansa Orenburgissa päämajaansa pitävän Erillisen Orenburgin armeijakunnan voimin sekä idempänä Omskista hallittavan Erillisen Siperian armeijakunnan joukoin. Näiden armeijakuntien sotaväki oli hajoitettu Venäjän vallan rajana toimivien linnoituslinjojen varustuksiin. Tärkeimmissä linnoituksissa oli Orenburgin ja Siperian linjapataljoonien esikuntia, ja pataljoonat itse oli hajotettu aroille suunnattomalle alueelle komppania tai pari kerrallaan linnoituksiin, joiden välillä saattoi olla satoja virstoja. Miehistö oli Venäjän armeijan tavalliseen tapaan otettu maaorjista, joista tilanherrat mielellään valikoivat kruunulle miehet karkailuun taipuvasemmasta ja maatoihin heikosta päästä. Myös armeija toimitti näille raukoille rajoille heikoimman aineksensa, ja monet sotilaista olivat syystä tai toisesta rangaistuja, kiinni jääneitä karkureita tai sodissa huonohenkisiksi todettuja yksilöitä. Linnoitusten ympäristössä he viettivät yli 20 vuoden palvelusaikansa kuin siirtokuntien siviiliasukkaat, pitäen pientä karjaa ja viljellen omaan tarpeeseensa. Taudit, kuten kolera, lavantauti, pilkkukuumet ja toisintokuumet, saattoivat kaataa kokonaisen varuskunnan hautaan parissa kuukaudessa. Sotaretkillä nälkä, jano ja luonnonilmiöt surmasivat miehen paljon kirgiisiin tai uzbekin sapelia, keihästä, nuolta tai piilukon kuulaa todennäköisemmin. Jos sotilas silti sattui elämään palvelusaikansa loppuun ja pääsi siis siviiliin vapaana miehenä, hän monesti jätti palaamatta Uralin taa Venäjä-muorin helmaan kotipitäjään, jossa häntä tuskin enää kukaan tunsikaan tai muisti. Siperiaan ja Keski-Aasiaan jääneet entiset sotilaat muodostivat huomattavan osan 1800-luvulla kasvavasta Aasian venäläisväestöstä.

Venäjän rajaseutujen armeijan toinen olennainen osa olivat kasakat, perinteisen sotilas-säädyn jäsenet. He palvelivat henkilökohtaisen vapautensa eteen niin kauan kuin miekka, keihäs ja kivääri pysyivät kädessä. Useimmat kasakkasäädyn jäsenet olivat isovenäläisiä, mutta joukkoon mahtui myös tataareja, baškiireja ja kalmukkeja, idempänä burjaatteja. Sotilasaineiksena kasakat olivat linjapataljoonien väkeä kentäkelpoisempaa, terveempää ja kestävämpää. Siinä kun linjapataljoonien sotilailla ei ollut mitään omaa, vaatteet ja asekin valtion, oli kasakoilla kuitenkin tilansa, omaisuutensa, perheensä ja muu siviilielämänsä sotapalveluksen ohella. Maallinen hyvä teki kasakoista varsin haluttomia sotilaallisiin urotekoihin ja pitkiin, vaivalloisiin sotaretkiin kesän paahteissa ja talven lumimyrskyissä.

Taistelukentillä kasakoita ei monesti nähty rynnäkön kärjessä, mutta toisaalta aroelämään syntyneinä ja kasvaneina, ratsain omilla hevosillaan liikkuvina he olivat sotajoukon silmät, korvat, postilaitos ja poliisi. Kasakoilla oli oma hallintolaitoksensa, kasakkakunnat, joista Keski-Aasian rajoja vartioivat Ural-joen, Orenburgin, Siperian ja myöhemmin vielä Kiinan länsirajan pintaan nykyisen Kazakstanin itäpäähän perustettu Semiretšjen eli Seitsemän joen kasakkakunta. Kirgiisien tapaan turkkilaissukuista kieltä puhuvat islaminuskoiset baškiirit toimivat kasakoiden lailla vapaista miehistä koostuvana ratsunostoväkenä lähinnä Orenburgin armeijakunnan mukana. Venäjälle lojaaleja kirgiisejä värvättiin yleensä sotaretkille mukaan aseistetuksi apuväkeksi ja *lautšeiksi*, kuormakameliemien kuskeiksi.

Arojen takana etelässä oli Kiinan ja Euroopan yhdistävien karavaanireittien varteeseen syntyneitä, maata viljelevien ja kauppaa harrastavien muslimien asuttamia kaupunkeja ja niiden feodaalijärjestelmän yläluokan hallitsemia maita. Heidän maistaan läntisimpänä oli keitaallaan Hivan kaanikunta, keskellä Buharan emiraatti ja idässä Kiinan rajoille ja suurille vuoristoille asti valtansa ulottanut Kokandin kaanikunta. Nämä olivat muslimien šariat-lain mukaan eläviä maita, joita hallitsivat itsevaltiaat kaanit ja emiiri. Hivan ja Buharan eteläpuolella keitailla aavikoiden keskellä eleivät isännättömät turkmeeniheimot ryöstellen sekä etelässä Persian šaahin maita että pohjoisessa Hivan ja Buharan seutuja. Afgaaniheimot asuivat omaa vuoristoista Afganistanin maataan, jonka takana idässä ja kaakossa levisivät Intian moninaiset valtiot ja seutukunnat.

Suurvaltapolitiikka teki Keski-Aasiasta Venäjän ja Ison-Britannian kasvavan vastakkainasettelun näyttämön 1820-luvulta eteenpäin. Vuodesta 1824 alkaen britit toimittivat asiamiehiään Persiasta ja Intiasta Afganistaniin sekä Buharaan tutkimaan seutuja ja solmimaan suhteita paikallisiin hallitsijoihin. Ensimmäinen Buharan saavuttanut britti oli eläinlääkäri William Moorcroft, joka menehtyi kuumeeeseen Balhissa vuonna 1825.² Kun britit ryhtyivät hallitsemastaan Intiasta käsin hankkimaan vaikutusvaltaa Afganistanissa 1830-luvulla, oli Venäjän pyrittävä esittämään omaa mahtiaan Hivassa, Kokandissa ja Buharassa. Maaperää tunnustellen venäläiset lähettivät vuonna 1834 Orenburgissa palvelevan sveitsiläissyntyisen paroni Desmaisons'in Buharaan keräämään tietoja, mutta venäläisten orjakauppaa harrastava emiiri ei antanut hänen liikkua vapaasti. Syksyllä 1835 Buharaan komennettiin Orenburgin kenraalikuvernööri Perovskin adjutantti, persiaa ja uzbekkia puhuva puolalainen vänrikki Jan Witkiewicz, joka toimi rohkeammin ja sai seudusta enemmän tietoja. Persiaan puolestaan komennettiin Venäjää edustamaan serbieversti Gra-Simonic.

Pyrkimys puuttumiseen vieraiden maiden asioihin oli tuohonkin aikaan perusteltava ”julkiselle mielipiteelle” eli lehdistön kynäilijöille ja heidän taustavaikuttajilleen jollakin tavalla. Venäjän kruunu esitti kotimaiden markkinoille ja kansainväliseen levitykseen Keski-Aasian-aktiviteettiansa syiksi varsinkin isännättömien kirgiisien ryöstöretket Venäjän suoje-

2 Hopkirk 1994: 106.

1800-luvulla Venäjä ja Iso-Britannia kävivät koko Euraasian kattavaa kilpailua kansainvälisestä vaikutusvallasta, Suurta peliä. Siinä sivussa ne pakottivat valtaansa Keski-Aasian eksoottiset ja eurooppalaisille arvoitukselliset maat. Mirko Harjulan teos on ensimmäinen suomenkielinen kokonaisesitys Keski-Aasian tapahtumista tuona aikana. Siirtomaasotien, joita venäläiset ja britit kävivät alistaakseen Silkkiteien kirgiisiarot, Hivan, Buharan, Kokandin ja Afganistanin, lisäksi kirjassa kerrotaan näiden maiden kansoista, oloista ja keskinäisistä väleistä. Teos valaisee myös Venäjän asevoimien suomalaistaustaisten upseereiden unohduksiin painunutta osanottoa tapahtumiin, kuten Venäjän sotaretkiin Hivaan, Buharaan, Kokandiin ja turkmeenien maille. Lähteinä kirjoittaja on käyttänyt venäläisen ja brittiläisen tutkimuskirjallisuuden lisäksi laajasti suomalaisia koskevia henkilöhistoriallista aineistoa ja aikalaiskirjallisuutta.

BoDTM
BOOKS on DEMAND

www.bod.fi